

GĄŁKA (55) *sb f*

gął- (43), gął- (1); gął- : gął- *Mącz* (10 : 1); *końcowe a jasne (w tym 1 r. błędne znakowanie).*

sg N gąłka (20). ◊ *G* gąłki (1). ◊ *A* gąłkę (1). ◊ *I* gąłką (1). ◊ *L* gąłce (1). ◊ *pl N* gąłki (6). ◊ *G* gąłek (5). ◊ *A* gąłki (3). ◊ *I* gąłkami (2). ◊ *L* gąłkach (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

Przedmiot o kształcie kulistym, kulka; globus, sphaera Mącz, Cn; soliditas rotunda, capitellum (columnae), pila (lanuginis) Cn (55) : Też ktoby chciał truc pfy/ [...] wezmi [...] fiarki/ lifthu cifowego/ ftłucz thy wftyhki rzeczy á zmieszay zmaką pżeniczną/ potem to rołpuć mlekiem á nadziałay gąłek FalZioł III 40d, V 117v; Leop Dan 14/26; Globus Kulá/ gąłká alias sphaera, też zgromádzenie ludzi álbo bydlá ná yednę gromádę. Mącz 146c; SienLek 170; RejZwierc 61v.

W porównaniach (7) : Bo wiedz iże tá zyemiá w tey fwoiey ciężkości/ Ták práwie w śródku wiśi niebiefkich fwiátłości. Rownie byś w iálną bánkę czarną gąłkę wádził [...] A około gąłki by to fie obracáło/ Iedno iżby iey z mieyfćá nigdzyey nie rułzáło. RejWiz 145v; Pátrzayże ná tey gąłce co zyemią zowiemy/ Ze ná wśzech łtronach ludzye/ ták to pewno wiemy. RejWiz 145v, 111v, 145v [2 r.], Dd4v.

Wyrażenie: »gąłka okrągła« (I) : Sphaera, Latine Globus, Kuklá/ gąłká okrągła Mącz 407d.

a. Element zdobniczy (32) :

α. Przy szacie; offendix Cn (1) : A v podolká łzáty oney poczynili gąłki ná kłztałt pomágránatow [*Et fecerunt super fimbriis pallii malogranata*]/ z hiácyncytu/ z łzárłathu/ z iedwabiu *BibRadz Ex 39/24.*

β. Przy uprzęży lub powozie (2) : Iuż czyrwony rząd muśi być ná woźniki á niedźwiedzie do kolan/ á kobierce s kolebki wywieszay z obu łtron/ á gąłki áby fie ze wśzech łtron błýszczáły. *RejZwierc 31; CiekPotr 31.*

γ. Przy różnych przedmiotach użytkowych (łóże, świecznik) (8) : Do tegos Łofka. Galek łrebrnich z Orli, na wierłch loza 4. *WyprKr 100; BielKron 33; A ná (łámym) świeczniku czterzy czálzki migdálowáte zgąłkami [sphaerulae] iego y zkwiáty iego. BudBib Ex 37/20, Ex 37/19, 21 [3 r.], 22.*

δ. Głowica kolumny; epistylum Mącz, Calep; capitellum (columnae) Mącz, Cn; capitulum in columnis, epistylon Mącz (11) : Włzedłzy Alexander w páłacz Porułow/ náłazł tám [...] cztherzyftá łłupow álbo filarow złothich z gąłkami złotemi bárzo miłternie łpráwionemi *HistAl Hv; BibRadz 2.Par 3/15, Ier 52/22 [2 r.]*; w kthorey [*sieni*] od południá áby było łłupow dwádzyeściá [...] / gąłki ich áby były łrebrem zákryte *BielKron 33v, 35v; Mącz 37d, 60d; Calep 368a.*

Szereg: »gąłka albo głowica« [szyk 1 : 1] (2) : Capitellum etiam significat, Głowicá álbo Gąłká ná słupie. *Mącz 37c, 107a.*

ε. Ozdoba dachu; fastigium, petasus, pinnaculum Mącz (7) : Ony ganki foremne/ ony piękne wieże/ Miłternie rozłádzone/ iedná drugiey łtrzeże. Ná gąłkach pozłóciłtych łkrzypią powietrzniki *RejWiz 64; RejFig Bb; BielKron 400v; Pinnaculum, summitas aedificii in acumen tendentis, Szczit ná domu/ też gáneł gąłká/ kurek ná domu. Mącz 300c, 119c, 295a.*

Przen: Koniec czynności (1) : Fastigium rei imponere, Gąłkę ná którą rzecz włózić/ to yeft/ skońzić/ dopráwić. *Mącz 311a.*

ζ. Krokiew (1) : Proceres, Paleczne głowy/ gałki álbo kule álbo rogi które z budowánia wychodzą. *Mącz* 324a.

η. Rękojeść broni klutej (1) :

Wyrażenie: »po gałkę« (1): Ściął czterech iednym rázem/ dzieśiąci ochromił/ A w kilku óftre drzewá po gałkę przyłomił. *KmitaSpit* B4v.

b. Kulka używana w grach (4) :

α. W kregle (1) : Więc kreglow náftáwiáią w koło podle ściány/ Dybie iáko kot ná myłz z gałką chłop pijány *RejWiz* 67.

β. W gałki (gra hazardowa) (3) :

Zwrot: »gałki grać« = *globisare JanStat* (3): y gdy Dworzanie pytaią się cokrol czyni townet odpowiedaią gałki gra *ActReg* 157, 157; *SarnStat* 707.

Szereg: »gałki albo bierki« (1): SYn iefcze niewydziałony będąc w oycowśkiéy mocy/ y od bráciéy nie oddziałony/ iefli gałki álbo biérki [*globisando vel tesserisando SarnStat* 559]/ álbo którą inną łzkodliwą grę gráiąc/ álbo co innégo czyniąc co przegra *SarnStat* 707.

c. Prawdopodobnie piłka; ocellata (pl) Cn (1) : Ale iákoż fie rozgniewa? Pewnie dziećinnym gniewem/ ktore fie rowno ták rozgniewa kiedy mu łuknią wezmą iáko kiedy gałkę. *RejZwierc* 77.

d. Być może urządzenie służące do nawijania liny (1) : Jelt przed abramem polye domu thego Jacuba Zida łlup zgalką po kthorem wyno spułczayą do pywnyczą *LibMal* 1547/129v.

e. Nasienie; owoc (3) :

α. Ovoc bobku (Laurus nobilis L. (Rost)) (2) : Człowiek ktori ma tę niemocz/ á chce iżby był wolen od tey niemoczy przez czały rok/ the naukę ma zachować wízelkiego roku. Naprzod gdy przydzie miefiącz May/ thedy bądź pilen gdy pełnia iego będzie/ á tak pierwłzy dzień po pełni: ma z iefć bobku, półtori gałki *FalZioł* V 93v, V 64v.

β. Nasienie drzewa muszkatowego (Myristica fragrans Houtt. (Rost)) (1) :

Zestawienie: »muszkatowa gałka« (1): Myristica – Mułzkatową gałka. *Calep* 685a.

f. Węzeł (1) : [*mniszy*] Nołzą iákieś tabliczki/ á gałki ná łznurze/ A krzyżyki miewáią drudzy ná kápturze. *RejWiz* 161.

Synonimy: kukła, kula; **a. δ. głowa, głowica, makowica, makowka.**

Cf **GAŁECZKA, GAŁUSZKA**